

Het Poolsche Koffiehuis

Afbraak of vernietiging door brand kan er soms de aanleiding toe zijn, dat een bepaald gebouw posthuum de aandacht krijgt, die het tijdens het stoffelijk bestaan heeft moeten ontberen. Deze posthume interesse kan men zien als een late documentatie van iets, dat men niet voldoende op zijn waarde heeft geschat, toen het nog bestond, of waarvan men de schakelfunctie in de ontwikkelingsketen niet duidelijk voor ogen heeft gehad.

Anders gezegd: bepaalde gebouwen worden neergezet: zijn in hun jonge jaren een duidelijk product van een bepaald soort vormgeving of technische ontwikkeling; ondergaan in later tijd veranderingen, tot vaak alleen voor het geoefende vakoog de oorspronkelijke vorm of intentie zichtbaar is. Deze onherkenbaarheid kan vertroebelend werken, vooral wanneer het gaat om de vraag of het desbetreffende gebouw gemist kan worden of niet. Die onmisbaarheid wordt vaak bepaald door een emotionele waarde, die mede berust op de glans van de jeugd, die vaak krachtig genoeg is geweest om latere face-lifts te doorstaan. Een plotseling verdwijnen kan er soms aanleiding toe zijn, dat men zich het oorspronkelijke beeld opnieuw voor ogen wil brengen, ter vervanging van het beeld der ouderdom. Komt een dergelijk verschijnsel voor wanneer het om een geliefde dode gaat, bij door mensenhanden gemaakte zaken is dit verschijnsel eveneens niet onbekend.

Overigens kan en moet dit verschijnsel los staan van de waardering die men kan hebben voor de veranderingen die een bouwwerk heeft ondergaan "door het patina der eeuwen", die vaak interessante wijzigingen hebben doen ontstaan, ieder voor zich illustratief voor een veranderend cultuurpatroon. De conflicten die in dit verband vaak ontstaan bij restauratieplannen, zullen bekend zijn; men zie hierover bijvoorbeeld de onlangs gevoerde discussie over het al dan niet reconstrueren van de 17de-eeuwse tuin van paleis "Het Loo", ten nadele van de later aangelegde 19de-eeuwse tuin (1).

Zo was het Van Nispenhuis, dat in nummer 2 van *De Negentiende Eeuw* (1977) werd behandeld, een vergeten voorbeeld van een religieus verenigingsgebouw, terwijl het in 1977 ten onder gegane hotel "Polen" aan het Rokin te Amsterdam zijn waarde mede ontleende aan de vele bezoekers, waaronder literatoren, die daar hun tijd doorbrachten. Het gebouwen complex wilde men, toen in 1974 de sluiting van het restaurant ter sprake kwam, op de monumentenlijst plaatsen (2). De effectuering hiervan was echter problematisch, daar het gebouw verhoogd, vertimmerd en opgesplitst, en ontdaan van het merendeel van zijn 19de eeuwse ornamenten, slechts een schim was van het gebouw, waarover in de jaren '90 van de vorige eeuw zoveel geschreven werd. Als hotel had "Polen" klasse, zeker als men

ziet hoe trots er in de reisgidsen geadverteerd werd met de "Hydraulische lift" en de "Billard-lees- en schrijfzalen", maar het behoorde niet tot de eersten. Dat waren Bracks' Doelenhotel aan de Nieuwe Amstelstraat en het Amstelhotel. "Polen" behoorde tot een vrij grote categorie der tweede rang, zoals de "l'Europe", "Américain", "Pays Bas", en was in de reisgidsen geklasseerd onder de "Kalverstraathotels", zoals "Suisse" en "Adrian", inmiddels ook ter ziele.

De Kalverstraat was rond de eeuwwisseling de echte klassenparade: men zag er dienstmeisjes, schooljeugd, sjieke dames, beursgangers en handelslui, wezen van het Burgerweeshuis (in uniformkleding), sjouwers, kantoorklerken. De straat had dan ook echt wat te bieden, want naast de winkels waren er de bodega's, de melkhuizen en de oesterhuizen, naast de gewone restaurants. Dit alles trok natuurlijk veel publiek, en dus ook anderen, die dit haarfijn wilden registreren vanuit hun zitplaats in "Polen" (3).

Op de plaats, waar het ons bekende "Polen" verrees, stond sedert 1781 het "Poolsche Koffiehuis", een druk beklante zaak, dicht bij de Beurs, waar zich de handel voortzette, waar de houthandelaren op maandag Beurs hielden, waar ook de beruchte tulpenhandel is bedreven, en waar ook Patriotten conspireerden. In 1857 werd het koffiehuis met een logement uitgebreid en vernoemd in "Café Polonais" (4). Het bleef een belangrijk trepunt in de drukke Kalverstraat en het lag voor de hand dat Multatuli Batavus Droogstoppel daar binnen liet stappen, zich pen en papier liet geven en neerschrijven: "Dat de groote uitbreiding die onze zaken den laatsten tijd genomen hebben, vooral door de vele geeerde orders uit Noord-Duitsland enige vermeerdering van ons personeel noodzakelijk maakte". (5) De schrijver gaf in de noten de volgende verklaring: "Het 'Poolsche Koffiehuis' was, of is nog, een druk bezochte inrichting in de Kalverstraat te Amsterdam en vooral een verzamelplaats van beursgangers". (6) In 1890 gaf de pachter van het koffiehuis, Caspar Trier, de stoot tot vernieuwing van het oude etablissement. Als pachter bezat hij het recht van koop, voor welk doel hij een maatschappij oprichtte met een aandelenkapitaal tot f 300.000. Bestuurder werden jhr. Th. A.C. de Geer, mr. Th.G. Dentz van Schaick, E. van Essen en A.J. Verbeek van der Sande jr. Het oude gebouw had nadelen: koffiezaal was te klein, de zoldering te laag, er waren te weinig logeerkamers etc. Uitbreiding lag dus voor de hand.

Onder deze nieuwe aanpak kwam het eerste deel van het nieuwe hotel tot stand, naar ontwerp van de architecten J.P.F. van Rossum en W.J. Vuyk, die zich, met gebruikmaking van moderne constructiemethoden, voor wat betreft de uitwendige vormgeving uitdrukten in een toen voor hotels gangbare indeling. Boven de drie of vier verdiepingen kwam n.l. een afgeplatte kap, waarin hoge dakkapellen voor de lichttoetreding zorgden, waardoor, in combinatie met de ijzeren hekken rond het dakplat een levendig silhouet ontstond. De indeling van de baksteengevels met afwisselend ronde en driehoekige zandstenen aediculae boven de vensters zorgden voor een strenge

Hôtel Polen

(van ouds 't Poolsche Koffiehuis),

AMSTERDAM,

in de onmiddelijke nabijheid van den Dam, Centraalstation,
Beurs, Post- en Telegraafkantoor.

60 Kamers en Salons,

alle electrisch verlicht.

GROOT CAFÉ RESTAURANT.

Plats du jour. — Diners à prix fixe.

Table d'Hôte.

Billard-, Lees- en Schrijfzalen

(de voornaamste Nieuwsbladen en Illustraties).

Hydraulische Lift. — Telephoon. — Baden.

MATIGE PRIJZEN.

C. TRIER, Directeur.

Reclame uit *Guide d'Amsterdam et de ses environs*, Amsterdam, R.C.
Meyer, 1893.

rythmering, die het gebouw een voorname allure gaf temidden van de veelal kleinschalige Kalverstraatbebouwing.

Na een wel zeer snelle bouw, n.l. sloop in april, heien in juni en bij opening op 27 september 1890, trok het nieuwe hotel sterk de aandacht met zijn vele nieuwe technische snufjes, zoals het licht, dat bij het openen der deuren aanging, telefoon, een hydraulische lift, warm- en koud stromend water, en een kegelbaan in de kelder.

Het meest in het oog vallend was wel de vier ramen brede gevel aan de Kalverstraat, waarachter zich het 22m diepe restaurant uitstrekte, dat qua inrichting tamelijk weelderig was opgezet.

De wanden kregen een eikehouten betimmering met pilasters en kroonlijst, geïnspireerd op de vormgeving der "Hollandse Renaissance" (7), voorzien van spiegels en lijsten. De kranten vermeldden trots, dat de inrichting geheel "van inheemschen makelij" was; de betimmering was n.l. geleverd door de Amsterdamse fabriek J.B. Bleesing & Zn., het kaperwerk door Becht & Deyserinck, de electriciteit door de firma Groeneveld en Van der Pol, beide eveneens te Amsterdam, de meubels door de Rotterdamse fabriek A.J. Hendriks en J.C. Stans. Ook de gevel deelde in de aandacht, vooral de monumentaal opgevatte benedenverdieping met Dorische pilasters van Zweeds graniet met fries waarin de oude naam "Het Poolsche Koffiehuis" opnieuw prijkte, nu tussen borstbeelden van een Poolse man en vrouw, ontworpen door J. Jünger. (8)

Grote hotels als "Polen" vertegenwoordigen een nieuw, zeer 19de-eeuws type gebouw, nauw verbonden met de opkomst van het reizen per boot en trein door grotere aantallen mensen dan voorheen per schuit of diligence mogelijk was. Vandaar de bouw van grote hotels in de steden, vaak dicht bij stations, zoals bijvoorbeeld in Amsterdam het Victoriahotel (1883) bij het Centraal Station en het Amstel Hotel (1864 - 1867) bij het v.m. Weesperpoortstation.

Elders, bijvoorbeeld in Engeland, was die ontwikkeling groot-schaliger: hotels werden vóór de stations gebouwd en bepaalden tevens hun gevels. In Nederland was de ontwikkeling bescheiden; opvallend daarbij is, dat Amsterdam opvallend veel hotels kende, meer dan Den Haag, waar aan de andere kant Scheveningen met het Kurhaus voor een onbekrompen stuk internationale allure zorgde.

"Polen" werd op historische grond gebouwd, en aan de nieuwbouw bleven de klanten komen. Een tijdgenoot schreef: "Toen de schutting verdwenen was, kon men de oude Polen om het huis zien draaien als muggen om de kaas en vandaag vlogen ze met gehele zwermen weder op het oude nest om te zien of er nog een goed plaatsje was. (...) Want hoe wereldstatig de Amsterdammers zich ook aanstellen, ze zijn zo honkvast als een ongehuwd lid van een kleinsteeds sociëteit." (9) De hotelier Trier, die later de leiding op zich nam van het nieuwe, nu ook verdwenen Hotel Trier tegenover paleis Soestdijk, maakte het de gasten gemakkelijk door de prijzen in het nieuwe hotel op dezelfde hoogte te houden als in het oude gebouw. Het café behield zijn functie als maandagse houtbeurs en steenbeurs waarbij "de miljoentjes over de tafeltjes rolden, zonder dat je er iets van merkte". (10)

De zaken gingen zo goed, dat er in 1891 zelfs al aan uitbreiding gedacht kon worden. Ed. Cuypers ontwierp op de plaats van de panden Rokin 8 t/m 14 een nieuwe vleugel in een zwierige vormgeving, rijker aan ornament dan de betrekkelijk sobere architectuur van Van Rossum en Vuyk. Deze aanbouw kwam in december 1893 gereed, en werd gunstig onthaald als een aanwinst voor het Rokin. (11) Een factor van betekenis voor deze snelle uitbreiding was mogelijkwerijs de reglementering van de sluitingstijden der winkels, waardoor het avondleven zich meer naar de horecasector moest verplaatsen, vandaar, dat in de nieuwbouw ook ruimte opgenomen werd voor een ruime biljartzaal. In het algemeen was Cuypers' nieuwbouw een antwoord op de levensstijl van een voornaam reizigerspubliek, dat zich kon verpozen in statige gemeenschappelijke ruimten, zoals de dames- en schrijfsalon, brede gangen met terrazza-vloeren, aparte ingangen voor hotelgasten en zij, die à la carte wensten te eten.

Deze allure kwam ook tot uiting in het exterieur, n.l. een rode bakstenen gevel met zandstenen vensterbogen, gebogen balcon met krachtig belijnde balusters en een torentje boven de ingang, dat zich "vlug van vorm, geestig aftekt tegen de lucht". (12) Dit torentje bevatte een belvédère, een uitkijktorentje waarin men toen nog tot over de Zuiderzee kon uitkijken. De architectuur van dit gedeelte als zodanig was voornamer, zwieriger dan die van Van Rossum & Vuyk, was echt bedoeld om gezien te worden, wat ook goed mogelijk was, omdat het Rokin een brede straat en nog gracht was. Ook in de vakliteratuur werd het gebouw beschreven, weliswaar summier en zonder analyse of kritiek. (13)

In het oeuvre van de architecten nam "Polen" een bescheiden plaats in. Van Rossum en Vuyk oogstten meer roem met hun theater Carré aan de Amstel te Amsterdam (1887). Verder bouwden zij kantoren, voornamelijk te Amsterdam, villa's en fabrieken. (14) Ed. Cuypers werd in zijn "neo-rennaissance periode" bekender door het station van 's Hertogenbosch uit 1896, terwijl zijn faam als ontwerper voornamelijk gevestigd werd door zijn gebouwen in Jugendstil, zoals huize "De Hooge Vuursche" te Baarn en het gebouw van het "Algemeen Handelsblad" te Amsterdam uit 1902. (15)

"Polen" werd bekender door het restaurant en zijn bezoek dan door de architectuur. In het restaurant, waar smeedijzeren schotten de zaal in vakken verdeelden, kon men zich aan de tafeltjes met hun marmeren bladen of in de beroemde "Boxen" zich rustig terugtrekken. Het bedrijf zorgde voor zijn eigen geschiedenis; zo ontstond er een geheel eigen jargon met termen als "fladderakkie" voor citroenbitter. Dit sociale gebeuren bleef, ook toen de biljartzalen steeds meer ervaren gingen worden als "pompeuze ruimten" (16) en plaats moesten maken voor nog meer logeerkamers. Ook de toren verdween, evenals de ornamenten aan de voorgevel. Ook in de vijftiger en zestiger jaren bleef "Polen" een plaats, waar het prettig toeven was voor de gegoede middenklasse, journalisten, zoals Jacques Gans, Lunshof en Boissevain. Annie M.G. Schmidt schreef in de "boxen", evenals Du Perron dat had gedaan.

Er gebeurde heel wat, en men kon er veel zien. Uitspraken van personeel en bezoekers spraken voor zichzelf: "Men kon er dommelen

aan de leestafel", "Er was een va et vient van oude dametjes met astrakhan bontmutsen, die confidenties uitwisselden bij slagroomgebak", "Er kwamen rentenierende bolknakrokers, die zich kwaad maakten op de regering, het weer en de langharige jeugd", "Men kon er terecht voor een rendez-vous met thé complet", "Men kon er gerechten bestellen met bijzondere namen, zoals "Oeufs meyerbeer" (spiegeleieren met gestoofde niertjes en rijst)", "Snack mamselle" (toast met kipperagout, gratineerd met kaas)". (17) De neergang van dit befaamde etablissement, is, afgezien van de op zichzelf staande gruwelijke ondergang van het hotel in 1976, symptomatisch voor de ontwikkeling binnen het horecawezen, waar steeds minder ruimte gelaten wordt voor voorname etablissementen met grote zalen en ouderwets-hoffelijke obers, die hun publiek recruterend uit de gegoede middenstand. Vandaar de ondergang van vele van dergelijke beroemde hotels en restaurants, zoals "Het Brouwerswapen" te Amsterdam, "Wittebrug" en het "Kurhaus" te Den Haag, "Klanderij" in Leeuwarden.

De plaats die "Polen" in Amsterdam innam op sociaal gebied rechtvaardigt zeker deze terugblik op de oorspronkelijke vormgeving ervan, zeker omdat de bouwgeschiedenis van dit hotel kenmerkend was voor vele van deze, toen nieuwe instellingen.

Guido Hoogewoud

Noten

1. zie het *Bulletin van de Koninklijk Nederlandse Oudheidkundige Bond*, no. 3/4, september 1976, dat gewijd is aan de restauratieproblematiek van HET LOO.
2. "Polen" niet op de monumentenlijst', in: *Nieuws van de Dag*, 5 maart 1974.
3. Maurits Dekker, *Amsterdam bij gaslicht*, Amsterdam 1949.
4. de naam "Polen" verwijst naar de betrokkenheid van Amsterdam bij de handel op de Oostzee, vooral de graanhandel. Vele 17de en 18de eeuwse huizen droegen namen als "De koning van Polen", "de Pool", "in de Poolse koning". zie: Jack Feenstra: 'Dit is in de Poolse koning verheven', in: *Ons Amsterdam* 14 (1964) p. 179. voorts: *Binding* 7e jaargang (1959) no. 3, p. 18.
5. Multatuli, *Max Havelaar*, volksuitgave Elsevier 1944, hoofdstuk II, p. 15.
6. Multatuli, op. cit., noot 2, p. 372.
7. gangbare architectuurterm voor de bouwkunst van de Hollandse kustprovincies, 1600 - 1630.
8. zie het *Algemeen Handelsblad*, 28 september 1890.
9. *De Amsterdamsche Courant*, 29 - 9 - 1890.
10. Jantje van Leyden (G.C. Verenet), *Eten en drinken in Amsterdam*, Amsterdam, 1898, p. 224.
11. *Algemeen Handelsblad*, 11 - 12 - 1893.
12. idem, zie noot 11.
13. *Bouwkundig Weekblad*, 25 - 2 - 1893, p. 49 (beschrijving en plaat).
14. J.P.F. van Rossum, geb. 1854 te Amsterdam, had met W.J. Vuyk, geb. 1855 te Purmerend een architectenbureau aan het Weteringplantsoen 2. Samen bouwden zij o.a. de Ned. Indische Handelsbank, thans hoofdkantoor gemeentegiro, Singel te Amsterdam en theater Carré

ONTWERP VOOR DE UITBREIDING VAN HET POOLSCH KOFFIEHUIS TE AMSTERDAM.

Ontwerp voor de Rokinzijde van hotel "Polen" door Ed Cuypers (*Bouwkundig Weekblad*, 25 febr. 1893). De overigens plompe verhoudingen van dit grootschalige gebouw wisten zich door een levendige gevelindeling toch te handhaven aan het Rokin, zeker toen dat nog in ongedempte staat een extra dimensie aan de onderlinge verhoudingen gaf. (Hist. topogr. atlas, Gem. Arch. Dienst A'dam, nr. E2952)

aan de Amstel.

15. Eduard Cuypers, 1859 (Roermond) - 1927 ('s Gravenhage) werkte sinds 1878 zelfstandig te Amsterdam, zie: E. Gugel, *Geschiedenis van de bouwstijlen in de hoofdtijdperken der architectuur*, 4de druk, herzien door J.H.W. Leliman, Amsterdam 1915 - 1918, p. 875: "Van zijne grote werken verdient naast het station van 's Hertogenbosch allereerst de aandacht het Rokingedeelte van het Poolsche Koffiehuis te Amsterdam en het winkelhuis aan het Spui te Amsterdam". Dit winkelhuis, later als "Afrikahuis" zetel der Holland-Afrikalijn, en tegenwoordig in gebruik bij de boekhandel Scheltema en Holkema, vertoont in de indeling van de gevels een monumentaler, minder uitbundige vormgeving dan "Polen".

zie verder: *Catalogus van de tentoonstelling Nederland bouwt in baksteen 1800 - 1940*, Rotterdam, museum Boymans 1941.

H.J.F. de Roy van Zuydewijn, *Amsterdamse Bouwkunst 1815 - 1940*, pp. 62 - 63, 108 - 109.

16. *De Telegraaf*, 16 april 1956.

17. Ben Haveman in *de Volkskrant*, 4 maart 1974.